

Beata Karoń

„Nowa Wielka Gra” o przyszłość Azji Centralnej

Wschodnioznawstwo 1, 383-409

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„Nowa Wielka Gra” o przyszłość Azji Centralnej

1. Charakterystyka geopolityczna Azji Centralnej

Termin Azja Centralna jako oficjalne określenie terytorium Kazachstanu, Kirgistanu, Uzbekistanu, Tadżykistanu i Turkmenistanu przyjęty został w styczniu 1993 roku, podczas spotkania w Taszkencie przywódców wyżej wymienionych państw¹. Wcześniej, na oznaczenie tego obszaru używano zarówno określenia Azja Centralna, jak i Azja Środkowa. Ta ostatnia nazwa była stosowana zwłaszcza w terminologii radzieckiej, a termin ten odnosił się do terytorium czterech republik radzieckich – kirgiskiej, uzbeckiej, tadżyckiej i turkmeńskiej. Do Azji Środkowej nie zaliczano natomiast obszaru Kazachskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W literaturze zachodniej najczęściej używany jest termin Azja Centralna, który oprócz wymienionych państw obejmuje także tereny Mongolii Wewnętrznej, Afganistan oraz część północno-wschodniego Iranu². W polskiej literaturze stosowana jest zarówno nazwa Azja Centralna, jak i Azja Środkowa.

W regionie występuje zróżnicowane ukształtowanie powierzchni – na zachodzie dominują krajobrazy nizinne, w części południowej i wschodniej rozciągają się wysokie góry. Rozległe depresje występują na obszarze Niziny Nadkaspijskiej. Różnica wysokości pomiędzy najwyższej i najniższej położonymi punktami wynosi ponad 7600 metrów. Ponad połowę powierzchni regionu zajmują pustynie i półpustynie. W Turkmenistanie obszary pustynne i półpustynne stanowią 80% powierzchni kraju³. Słabo rozwinięta jest sieć rzeczna. Panuje klimat kontynentalny, z niewielką ilością opadów oraz dużą roczną i dobową amplitudą temperatur.

Region środkowoazjatycki zamieszkują 52 miliony mieszkańców, reprezentujących ponad 100 narodowości. Granice poszczególnych państw nie uwzględniają mozaiki etnicznej. We wszystkich krajach regionu zamieszkują

¹ R. Zholaman, E. Aben, D. Satpayev, *Geopolityczne i geoekonomiczne położenie Kazachstanu*, [w:] T. Bodio, K. Wojtaszczyk (red.), *Kazachstan: historia, społeczeństwo, polityka*, Warszawa 2000, s. 390.

² Ibidem.

³ A. Dominik, A. Kaczmarska, J. Ruszkowski, *Rosja i jej byłe imperium. Środowisko – surowce – gospodarka – transformacje*, Katowice 1997, s. 143.

liczne mniejszości narodowe, zwłaszcza Rosjanie i Uzbegy. Na początku lat 90. Rosjanie stanowili prawie 40% ludności Kazachstanu oraz ponad 20% mieszkańców Kirgistanu. Odsetek Rosjan jednak stopniowo zmniejsza się ze względu na ich emigrację na terytorium Federacji Rosyjskiej. Z wyjątkiem Tadżykistanu, region zamieszkują ludy pochodzenia tureckiego, łączy je również wspólna historia – zwłaszcza przynależność do Związku Radzieckiego oraz podobieństwa wyznań religijnych – w znacznej większości mieszkańcy tej części Azji wyznają islam, a także zbliżona kultura i tradycje.

Na tej podstawie niektórzy badacze uznają, że Azja Centralna staje się nowym regionem politycznym. Przewidują, że świadomość wspólnoty regionalnej w najbliższej przyszłości będzie umacniać się, a integracja gospodarcza, polityczna i kulturowa może osiągnąć wyższy poziom⁴. Inni zwracają uwagę na czynniki różnicujące region, a zwłaszcza na odmienne orientacje poszczególnych państw w polityce zagranicznej. Tezę tę najlepiej ilustruje porównanie nastawionego na kontakty ze Stanami Zjednoczonymi Uzbekistanu i prorosyjsko nastawionego Tadżykistanu.

2. Potencjał surowcowy regionu kaspijskiego

Do głównych bogactw regionu należą złoża ropy naftowej i gazu ziemnego. Znajdują się także znaczne pokłady węgla kamiennego i brunatnego, rud metali, w tym metali kolorowych i szlachetnych. Rozpowszechnione są również surowce budowlane – skały wapienne, marmury i granity.

Według szacunków z początku lat 90. XX wieku, znajdujące się w regionie kaspijskim złoża ropy naftowej miały liczyć 100-150 miliardów baryłek. Uważano w związku z tym, że region w przyszłości pod względem wydobycia surowca może zagrozić dominacji Bliskiego Wschodu. Dziś złoża kaspijskie ocenia się na połowę podawanych wcześniej wielkości. Natomiast potwierdzone rozmiary wynoszą 16-32 miliardów. Jednocześnie jest to ostatni, w dużym stopniu niezbadany i niewyeksplorowany, obszar występowania surowców energetycznych. Największe złoża naftowe znajdują się na terytorium Kazachstanu. Przymuszcza się, że jest to około 85 miliardów baryłek ropy, jednak udowodniono występowanie tylko 10-16 miliardów. Istotne znaczenie odgrywają też kaspijskie złoża naftowe, którymi dysponuje Azerbejdżan. Przewidywana wielkość wynosi 27 miliardów baryłek, z czego udowodniono występowanie 4-11 miliardów baryłek ropy. Zasoby gazu ziemnego występującego w regionie oceniane są na 236-337 bilionów metrów sześciennych. Największe złoża znajdują się w Turkmenistanie – 159 bilionów metrów sześciennych gazu. Produkcja ropy w regionie kaspijskim w 1996 roku wynosiła

⁴ B.Nitecka-Jagiełło, *Azja Środkowa: nowy region polityczny*, „Polityka Wschodnia” 1995, nr 1-2, s. 101.

milion baryłek ropy dziennie, z których 300 tysięcy zostało wyeksportowanych, w tym 140 tysięcy poza obszar byłego ZSRR. Wydobycie w regionie stanowiło wówczas 4% światowej produkcji ropy. Eksploatacja złóż gazu ziemnego w 1996 roku kształtowała się na poziomie 3,3 biliona stóp sześciennych, z czego poza terytorium byłego ZSRR wyeksportowano 0,8 biliona stóp sześciennych surowca⁵.

Największe ilości ważnych surowców występują na terytorium Kazachstanu. Ocenia się, że kazachski step, pustynie i część dna Morza Kaspijskiego zawierają 1/10 wszystkich minerałów znajdujących się na kuli ziemskiej⁶. Kraj ten zajmuje pierwsze miejsce pod względem złóż wolframu, cynku, barytu, drugie jeśli chodzi o rudy chromu, złota i srebra, a trzecie pod względem złóż miedzi⁷. Posiada także znaczną ilość rud żelaza, cynku, ołowiu. Podobnie wyglądają złoża Uzbekistanu, gdzie występują w zasadzie te same surowce. Rudy wielu metali kolorowych rozmieszczone są także w Tadżykistanie. Występują tutaj między innymi rudy metali szlachetnych: złota i srebra. Z pozostałych metali kolorowych największe znaczenie dla kraju ma aluminium. W południowej Kirgizji wydobywane są takie pierwiastki, jak antymon i rtęć, a w części środkowej i wschodniej rudy uranu⁸.

3. Sytuacja polityczna w krajach regionu po likwidacji ZSRR

Mieszkańcy republik środkowoazjatyckich w większości nie wykazywali zainteresowania likwidacją Związku Radzieckiego. Potwierdziły to wyniki referendum przeprowadzonego 17 marca 1991 roku. Ponad 90% obywateli regionu wypowiedziało się za kontynuacją istnienia Związku Radzieckiego⁹. Władze wszystkich republik azjatyckich prawie do końca 1991 roku wykazywały zainteresowanie pozostaniem w strukturach radzieckich. Likwidacja ZSRR, poprzez podpisanie 8 grudnia 1991 roku w Puszczy Białowieskiej przez Borysa Jelcyna, Leonida Krawczuka i Stanisława Szuszkiewicza układu o powołaniu Wspólnoty Niepodległych Państw, nastąpiła bez udziału reprezentacji republik środkowoazjatyckich, przedstawiciele których dopiero 16 grudnia 1991 roku podpisali protokół do tego porozumienia. Parlamente republik środkowoazjatyckich znacznie później, w porównaniu do pozostałych wchodzących w skład ZSRR, ogłosiły aspiracje separatystyczne. Deklaracje

⁵ A. Rashid, *Talibowie: wojujący islam, ropa naftowa i fundamentalizm w środkowej Azji*, Kraków 2002, s. 236-238.

⁶ A. Dominik, A. Kaczmarska, J. Ruszkowski, *op. cit.*, s. 52.

⁷ M. Sapanov, F. Kelikmbetova, L. Muzaparova, *System gospodarczy (wybrane aspekty)*, [w:] T. Bodio, K. Wojtaszczyk (red.), *op. cit.*, s. 306.

⁸ A. Dominik, A. Kaczmarska, J. Ruszkowski, *op. cit.*, s. 135.

⁹ E. Zieliński, *Proces odrodzenia narodowego i państwowego republik*, [w:] E. Zieliński (red.), *Przeobrażenia ustrojowe w republikach dawnego ZSRR*, Warszawa 1993, s. 40-41.

niepodległości ogłaszano dopiero w drugiej połowie 1991 roku, czyli już po przejściu kontroli nad sytuacją w Rosji przez ekipę B. Jelcyna. Proces ten został zapoczątkowany 31 sierpnia 1991 roku przez Kirgizję i Uzbekistan. Jako ostatni, 16 grudnia 1991 roku, taką decyzję podjął Kazachstan¹⁰.

Również wybory nowych władz państwowych w regionie miały miejsce później niż w innych częściach ZSRR. Przeprowadzenie w republikach elekcji prezydenckich nastąpiło dopiero pod koniec 1991 roku, w październiku na terenie Kirgiskiej i Turkmeńskiej SSR, w listopadzie w Tadżyckiej SSR, a w grudniu 1991 roku w Kazaskiej i Uzbeckiej SSR¹¹. Z wyjątkiem Uzbekistanu, gdzie o stanowisko prezydenta ubiegały się dwie osoby, w wyborach wystawiono tylko jednego kandydata. Objęcie funkcji głowy państwa przez byłych I sekretarzy KPZR na poziomie republikańskim świadczyło o nieistnieniu innych sił politycznych zdolnych do przejścia władzy. Liderzy nowych państw zasadniczo zmienili swoje dotychczasowe poglądy polityczne na nacjonalistyczne. Zmiana ta miała charakter koniunkturalny oraz ułatwiała marginalizację opozycji. Skrajne formy centralizacji władzy prezydenckiej wprowadzono w Turkmenistanie. Sytuacja polityczna w tym kraju ewoluowała w kierunku kultu osoby prezydenta Saparmurata Nijazowa.

4. Sytuacja gospodarcza

We wszystkich omawianych krajach, w latach 90. zanotowano pogorszenie sytuacji gospodarczej. W wyniku likwidacji ZSRR zerwane zostały powiązania gospodarcze, a Rosja wstrzymała pomoc dla państw regionu oraz zmusiła te kraje do przejścia w handlu międzypaństwowym na rozliczenia w oparciu o ceny rynkowe. Największe rozmiary kryzysu gospodarczego zanotowano w Tadżykistanie, gdzie w latach 1991-1999 wielkość PKB spadła do 53% poziomu z 1991 roku, produkcja przemysłowa obniżyła się o 62%, a rolna o 35%¹². Szczególnie niekorzystnym zjawiskiem w tym kraju stał się drastyczny spadek produkcji przemysłowej, np. poziom wydobycia ropy naftowej obniżył się o 70%¹³. Obecnie 80% mieszkańców Tadżykistanu żyje poniżej minimum socjalnego¹⁴.

Ze względu na bazę surowcową występującą w regionie, do priorytetowych gałęzi gospodarki zalicza się przemysł wydobywczy oraz przeróbki su-

¹⁰ W. Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2001, s. 117.

¹¹ B. Górowska, *Tworzenie struktury władzy państwowej republik*, [w:] E. Zieliński (red.), *op. cit.*, s. 127.

¹² E. Marciszewska, J. Pieriegud, E. Fiszer, *Bogactwa naturalne i potencjał gospodarczy*, [w:] T. Bodio (red.), *Tadżykistan: historia, społeczeństwo, polityka*, Warszawa 2002, s. 408.

¹³ *Ibidem*, s. 404.

¹⁴ N. Kajumov, *W kierunku gospodarki rynkowej*, [w:] T. Bodio (red.), *Tadżykistan...*, s. 420.

rowców, z czołową pozycją sektora paliwowo-energetycznego. Interesującym i ważnym dla gospodarki faktem jest rozwój hydroenergetyki. W Tadżykistanie i Uzbekistanie z tego źródła pozyskiwany jest znaczny procent energii elektrycznej. Z wyjątkiem Kazachstanu, ziemie uprawne zajmują tylko kilka procent powierzchni państw. Krajem najslabiej uprzemysłowionym, opierającym się niemal wyłącznie na hodowli zwierząt oraz rolnictwie, jest górzysty Kirgistan. Niekorzystnym zjawiskiem dla gospodarki staje się koncentracja inwestycji zagranicznych w przemyśle petrochemicznym, np. w Kazachstanie w ten sektor zainwestowano 60% zagranicznych inwestycji¹⁵. Brakuje natomiast zaangażowania w rozwój technologii najnowszej generacji.

5. Zagrożenia wewnętrzne dla państw Azji Centralnej

Spółeczeństwa omawianych krajów stają się coraz młodsze – ponad 60% z 50-milionowej ludności regionu ma poniżej 25 lat. Wysoki poziom przyrostu naturalnego, bezrobocie wśród młodzieży oraz słaby poziom wykształcenia powodują pogorszenie poziomu życia mieszkańców oraz przekształcenie ich w tanią siłę roboczą. Wzrasta podatność na patologie społeczne. Przemyt narkotyków staje się sposobem znalezienia środków utrzymania dla znacznego odsetka ludności regionu. Kryzys gospodarczy stał się czynnikiem wzmagającym konflikty o podłożu narodowościowym i religijnym. Jeden z głównych problemów stanowi działalność fundamentalistycznych organizacji islamskich, stosujących metody walki zbrojnej. Jako przykład może służyć Islamski Ruch Uzbekistanu – IRU, dążący do przejęcia władzy w tym państwie, działalność którego jednocześnie przekracza granice państwa i stanowi realne zagrożenie dla integralności sąsiednich państw, zwłaszcza Kirgistanu.

6. Historyczna brytyjsko-rosyjska *Wielka Gra*

Oddziaływanie podmiotów zewnętrznych na region opiera się na wykorzystywaniu potencjału militarnego, kapitału oraz czynników pozamaterialnych, takich jak bliskość kulturowa, tradycje, religia. Na początku lat 90. XX wieku, w propagandzie politycznej odwoływano się głównie do elementów wspólnoty kulturowej i religijnej, w następnych latach większe znaczenie odgrywała konkurencja o charakterze gospodarczym. Od 2001 roku istotną rolę odgrywa zaangażowanie czynnika militarnego.

Mimo iż początki cywilizacji środkowoazjatyckiej sięgają czasów starożytnych, to na terenie dzisiejszej Azji Centralnej bardzo długo nie ukształ-

¹⁵ M. Sapanov, F. Kelikmbetova, L. Muzaparova, *System gospodarczy (wybrane aspekty)*, [w:] T. Bodio, K. Wojtaszczyk (red.), *op. cit.*, s. 309.

towały się samodzielne ośrodki polityczne czy gospodarcze. Region środkowoazjatycki nie stanowił istotnego podmiotu politycznego na arenie międzynarodowej. Terytorium stało się areną podboju najeźdźców, takich jak Aleksander Wielki, Czyngis-chan czy Tamerlan.

W XIX wieku rozpoczęła się ekspansja Wielkiej Brytanii i Rosji. Od lat 30. XIX wieku Brytyjczycy podejmowali próby opanowania Afganistanu. W 1864 roku Rosja rozpoczęła podbój obszarów środkowoazjatyckich, który zakończył się 20 lat później¹⁶. Sukcesy Rosjan wywoływały zaniepokojenie Wielkiej Brytanii, ponieważ uniemożliwiały jej dalszą ekspansję na północ. Podobnie jak dzisiaj, rywalizacja toczyła się o połączenia komunikacyjne, oba mocarstwa zaangażowały się bowiem w program budowy linii kolejowych. Rosjanie budowali kolej na zdobytym przez siebie obszarze środkowoazjatyckim, podczas gdy Brytyjczycy przez Indie do swej granicy z Afganistanem¹⁷. W 1885 roku podpisano układ wytyczający granicę pomiędzy Rosją i Afganistanem, który w rzeczywistości rozgraniczał rosyjską i brytyjską strefę wpływów. Na początku nowego stulecia główny ośrodek rywalizacji przeniósł się do Persji, gdzie Brytyjczycy i Rosjanie również podzielili obszar swych wpływów¹⁸. Formalnie porozumienie brytyjsko-rosyjskie z 1907 roku kończyło rywalizację między dwoma mocarstwami, która nazwana została *The Great Game* – „Wielką Grą”.

Termin „Wielka Gra” przytaczany jest także obecnie na określenie rywalizacji głównych mocarstw o uzyskanie dominującej pozycji w dzisiejszej Azji Centralnej. Pojęcie to bezpośrednio odnosi się do zaangażowania Stanów Zjednoczonych, Rosji i Chin, państw muzułmańskich oraz europejskich. Do najważniejszych powodów uczestnictwa mocarstw w nowym etapie rywalizacji należą względy gospodarcze i militarne: dążenie do zdobycia dostępu do rozmieszczonych w regionie złóż surowców, szczególnie energetycznych, uzyskanie kontroli nad szlakami komunikacyjnymi, stworzenie nowych szlaków transportowych oraz rozmieszczenie własnych baz wojskowych

Ahmed Rashid przewiduje, że „region Azji Środkowej, ..., wkrótce stanie się polem nowego światowego konfliktu”¹⁹. Również inni analitycy rozpatrują sytuację panującą w Azji Centralnej w kategoriach gry, np. Zbigniew Brzeziński, były doradca prezydenta USA do spraw bezpieczeństwa narodowego, pracujący następnie dla amerykańskich kompanii naftowych operujących w regionie kaspijskim²⁰. W książce *Wielka szachownica* napisał, że Eurazja jest „gigantyczną szachownicą na której rozgrywa się walka o światową hege-

¹⁶ L. Bazyłow, *Historia Rosji*, tom II, Warszawa 1983, s. 371-373.

¹⁷ A. Rashid, *Talibowie...*, s. 239-240.

¹⁸ J. Pajewski, *Historia powszechna 1871-1918*, Warszawa 1978, s. 186.

¹⁹ A. Rashid, *Dżihad ...*, s. 19.

²⁰ A. Rashid, *Talibowie...*, s. 265.

monię²¹. Według Brzezińskiego, przyszłość Azji Centralnej zależeć będzie od wyniku gry interesów Rosji, Turcji, Iranu, Chin oraz USA. Za najważniejszy z motywów rywalizacji uznał on dążenie do uzyskania korzyści geopolitycznych i gospodarczych przez podmioty zaangażowane w walkę. Brzeziński przyznał, że dla Stanów Zjednoczonych głównym celem zaangażowania w regionie jest zdobycie dostępu do surowców energetycznych.

Także niektórzy rosyjscy strategowie w analizach dotyczących regionu odwołują się do teorii „Wielkiej Gry”. Jako punkt wyjścia swych analiz traktują geopolityczne myśli generała Andrieja S. Sniesariewa, rosyjskiego geografa wojskowego i podróżnika po Azji Centralnej, żyjącego na przełomie XIX i XX wieku. Wprowadził on określenie „Wielka Azja Centralna”, która obejmowała rosyjski Turkiestan, Chiwę, Bucharę, Tybet, Kaszgar, Pamir, Afganistan, Wschodnią Persję, a nawet Beludżystan położony we wschodniej części Indii. Obszar ten uważał za kluczowy w polityce światowej, choć jednocześnie niestabilny. Granicę bezpieczeństwa Rosji kreślił na Hindukuszu, linia ta była przez niego przedstawiana jako cel maksimum²².

7. Rywalizacja o przebieg tras transportu surowców energetycznych

Pod koniec lat 90. XX wieku zaostrzyła się rywalizacja koncernów naftowych o dostęp do kaspijskich zasobów ropy naftowej. Chociaż wielkość złóż nie została jeszcze dokładnie zbadana, określenia oparte na danych szacunkowych wskazują, że w regionie znajduje się około 3,4% światowych zasobów²³. Znaczenie strategiczne tych złóż jest jednak ważniejsze niż sugerowałby to podany wyżej odsetek światowych zasobów surowca. W eksploatację środkowoazjatyckich i kaspijskich złóż ropy i gazu zaangażował się kapitał zagraniczny, zwłaszcza pochodzący ze Stanów Zjednoczonych. Zwiększenie wydobycia surowca wiązało się z przeznaczeniem większości wydobywanego paliwa na eksport.

Pojawiły się propozycje zbudowania nowych rurociągów. Stany Zjednoczone forsowały plany budowy ropociągu omijającego terytorium Rosji i Iranu. Jeszcze za czasów administracji Billa Clintona powstał projekt przeprowadzenia głównego szlaku przesyłowego przez terytorium Azerbejdżanu, Gruzji i Turcji. Ropociąg ten miał połączyć Baku z tureckim portem Ceyhan nad Morzem Śródziemnym. Plan ten spełniał przedstawione powyżej założenia polityczne, natomiast wątpliwości wzbudzała ekonomiczna rentowność

²¹ Z. Brzeziński, *Wielka szachownica*, Warszawa 1998, s. 40.

²² I Torbakow, *Rossijskije Strategii Prieprowierajut Ponijatija „Bolszoj Igry” dlja Utuczszienija Buduszczej politiki*, 30 listopada 2001, www.eurasianet.org/.

²³ A. Wołowska, *Kaspijska ropa i gaz – realia pod koniec roku 2000*, „Prace OSW”, zeszyt nr 1, kwiecień 2000, s. 21.

inwestycji. Budowa rurociągu o długości ponad tysiąca pięciuset kilometrów uzasadniona byłaby jedynie w przypadku przesyłu tą trasą 50 milionów ton ropy w ciągu roku. Do zapewnienia transportu takiej ilości surowca nie wystarczyłyby azerbejdzańskie zasoby ropy naftowej. Dlatego pojawił się pomysł podłączenia do ropociągu Baku-Tbilisi-Ceyhan kazachskich złóż ropośnych. Początkowo zakładano dostarczanie kazachskiej ropy do Baku tankowcami, następnie powstały plany budowy transkaspjskiego ropociągu pod dnem morskim.

Perspektywa taka wywoływała zaniepokojenie Rosji, która zainteresowana jest w utrzymaniu monopolu na tranzyt surowców energetycznych z poradzieckich krajów nadkaspjskich. Do tego celu strona rosyjska wykorzystywała nie tylko zbudowane przez Związek Radziecki ropociągi, ale również realizowano nowe projekty. Najważniejszą dla strony rosyjskiej inwestycją lat 90. stała się budowa rurociągu łączącego kazachskie złoża naftowe Tengiz z rosyjskim czarnomorskim portem Noworosyjsk. Największą przeszkodą w realizacji rosyjskich planów stała się niewystarczająca ilość środków finansowych na nowe inwestycje w sektor naftowy. Ponadto, uruchomienie ropociągu Tengiz – Noworosyjsk odbywało się w zmienionej w zasadniczy sposób sytuacji strategicznej. W związku z utwaleniem pozycji Stanów Zjednoczonych w Azji Centralnej i na Kaukazie, prawdopodobną stała się realizacja projektu ropociągu Baku–Tbilisi–Ceyhan, wkrótce rozpoczęto prace budowlane na tym odcinku. Najważniejszą kwestią przetargową pozostaje postawa władz Kazachstanu w sprawie przyłączenia się do ropociągu Baku-Tbilisi-Ceyhan.

Równie wielkie kontrowersje polityczne wiązały się z planami zbudowania w Azji Centralnej nowych gazociągów, przede wszystkim szlaku przebiegającego przez terytorium Afganistanu. Gazociąg transafgański miał połączyć turkmeńskie złoża *błękitnego paliwa* z pakistańskim wybrzeżem. Ambicją przywódcy Turkmenistanu Sapamurata Nijazowa stało się stworzenie nowych szlaków eksportu głównego bogactwa kraju, początkowo przez Iran, następnie przez Afganistan. Realizacja obu projektów napotykała jednak na przeszkody o charakterze politycznym. Na trasę przez Iran nie zgadzały się jednak Stany Zjednoczone, a przeprowadzenie gazociągu przez Afganistan zostało uniemożliwione przez trwającą w tym kraju wojnę domową.

W 1992 roku Turkmenistan zawarł porozumienie z Iranem i Turcją, dotyczące budowy gazociągu z turkmeńskich pól gazowych przez Iran i Turcję do Europy. Jego koszt szacowano na 2,5 miliarda dolarów²⁴. Pomimo sprzeciwu USA, w grudniu 1997 roku zakończono budowę gazociągu o długości 177 kilometrów, z Korpedże w zachodnim Turkmenistanie do Kord-kuj w północno-wschodnim Iranie. Ma on jednak charakter lokalny i niewielką przepustowość. Zgodnie ze stanowiskiem USA, w 1999 roku Turkmenistan

²⁴ A. Rashid, *Talibowie...*, s. 248.

podpisał porozumienie z amerykańskim konsorcjum na budowę rurociągu do Turcji, przebiegającego pod dnem Morza Kaspijskiego. W tym samym 1999 roku powstały również plany zbudowania gazo- i ropociągu z Turkmenistanu do Chin, o długości 750 kilometrów, koszt tej inwestycji wyniósłby 20 miliardów dolarów²⁵. Projektu jednak nie zrealizowano.

W 1992 roku argentyńska spółka Bidas, jako pierwsza, uzyskała prawo eksploatacji złóż gazu w Jaszlarze, we wschodniej części Turkmenistanu, a w 1993 roku złoża Keimir w zachodniej części tego kraju. Spółka ta uzyskała bardzo korzystne warunki: prawo do 50% zysków z wydobycia gazu w Jaszlarze i 75% w Keimirze. Zainwestowała w regionie 400 milionów dolarów. W 1994 roku rozpoczęła eksploatację gazu w Keimirze, a w lipcu 1995 roku odkryto złoża tego surowca w Jaszlarze. Bidas planował transport części gazu przez Rosję, ale poszukiwał też nowych odbiorców w Azji Południowej oraz Chinach. Argentyńska spółka przedstawiła projekt zbudowania rurociągu o długości 1300 kilometrów, biegnącego z Jaszlaru przez Afganistan do Sui w Pakistanie, gdzie zamierzano podłączyć go do pakistańskiego systemu gazociągów. Rozpatrywano także możliwość wejścia na energochłonny rynek indyjski i w tym celu planowano wydłużenie trasy przesyłu gazu do Indii.

W lutym 1996 roku Bidas podpisał z prezydentem Afganistanu B. Rabbanim porozumienie o budowie gazociągu. Zaprosił do negocjacji także amerykańską spółkę Unocal²⁶. Wkrótce jednak rozpoczęła się konkurencja pomiędzy obiema spółkami o prawo realizacji inwestycji. 21 października 1995 roku turkmeński prezydent podpisał z amerykańską spółką porozumienie zakładające budowę gazociągu przebiegającego przez terytorium Afganistanu. Zawarcie tej umowy wywołało zdziwienie i niezadowolenie przedstawicieli spółki Bidas. Unocal zobowiązał się do zbudowania gazociągu z turkmeńskiego złoża w Daulatabadzie, odkrytego jeszcze w czasach radzieckich, o zawartości 25 bilionów stóp sześciennych gazu, do Multanu w środkowej części Pakistanu. Następnie Unocal zaproponował budowę ropociągu, o długości 2200 kilometrów i mocy przesyłowej 1 miliona baryłek ropy dziennie, z Czardżou w Turkmenistanie do wybrzeża pakistańskiego²⁷. Poprzez udzielenie poparcia dla Unocalu Sapamurat Nijazow dążył do zaangażowania w regionie Stanów Zjednoczonych, aby w ten sposób uzyskać poparcie USA dla swej polityki wewnętrznej.

Administracja Billa Clintona popierała Unocal poprzez wywieranie nacisków na władze Pakistanu, który potrzebował nowych źródeł dostaw gazu. W marcu 1996 roku ambasador USA w Pakistanie zażądał od premier

²⁵ Ibidem, s. 249.

²⁶ Ibidem, s. 258-261.

²⁷ Ibidem, s. 263.

B. Bhutto poparcia starań Unocalu²⁸. Takie stanowisko USA w sprawie budowy gazociągu przez ogarnięty wojną domową Afganistan przekonało Rosję, Iran oraz państwa środkowoazjatyckie, że Stany Zjednoczone udzielają poparcia talibom. W rzeczywistości w latach 1994-1997 USA, poprzez Pakistan oraz Arabię Saudyjską, udzielały talibom poparcia politycznego. Ignorowano wówczas ich fundamentalistyczne postulaty, a także zaniepokojenie, jakie wywoływali w sąsiednich krajach. Po zdobyciu Kabulu przez talibów we wrześniu 1996 roku, amerykańska Centralna Agencja Wywiadowcza CIA, kierując się analizą przygotowaną przez wywiad pakistański ISI, uznała, iż możliwy jest podbój przez talibów całego Afganistanu, który umożliwiłby realizację projektu Unocalu²⁹. Umowa dotycząca budowy gazociągu transafgańskiego została podpisana dopiero 27 grudnia 2002 roku przez prezydentów Turkmenistanu i Afganistanu oraz premiera Pakistanu. Koszt budowy gazociągu o długości 1500 kilometrów wyniósłby ponad 3 miliardy dolarów. Ze względu na brak inwestorów, budowa gazociągu jest mało realna³⁰.

8. Azja Centralna w polityce zagranicznej USA

W latach 90. XX wieku wzrastało zaangażowanie Stanów Zjednoczonych w regionie kaspijskim. Zasadniczymi powodami tej aktywizacji stały się zarówno surowce energetyczne, jak i możliwość zdobycia *przyczółków* w strategicznie ważnym regionie pomiędzy Rosją, Chinami i państwami muzułmańskimi. USA nie miały jednak opracowanej spójnej koncepcji polityki zagranicznej wobec Azji Centralnej. W latach 1992-1995 uznawały odpowiedzialność Rosji za zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa na tym odcinku, administracja prezydenta Billa Clintona starała się nie wchodzić w otwarty spór z władzami rosyjskimi. W tym czasie Stany Zjednoczone udzielały wsparcia Kazachstanowi i Kirgistanowi, spodziewały się bowiem uzyskania w ten sposób ułatwień dla zaangażowania tam kapitału amerykańskiego. Pozostałe kraje regionu do połowy lat 90. zajmowały marginalną pozycję w amerykańskiej polityce zagranicznej. Sytuacja uległa zmianie w drugiej połowie ubiegłego dziesięciolecia, zaostrzyła się wtedy konkurencja ekono-

²⁸ A. Rashid, *Talibowie...*, s. 271. Stanowisko Unocalu związane było ściśle z amerykańską polityką wobec Afganistanu. Firma nie mogła rozpocząć budowy rurociągu ani ustalić warunków handlowych z talibami, dopóki w Kabulu nie byłoby rządu mającego uznanie międzynarodowe. Dopiero wówczas Bank Światowy i inne instytucje finansowe mogły udzielić pożyczki na realizację projektu. W istocie zaś wpływ Unocalu na talibów brał się stąd, że jego plany zakładały możliwość uznania ich przez rząd amerykański, na czym ogromnie im zależało (Ibidem, s. 275).

²⁹ Ibidem, s. 293.

³⁰ *Umowa o gazociąg transafgańskim*, „Tydzień na Wschodzie” nr 1 (293) z 9 stycznia 2003, s. 19.

miczna o eksploatację surowców energetycznych. Ale istotne znaczenie odgrywały też czynniki o charakterze politycznym. Pod koniec ubiegłego wieku pozycję najważniejszego w regionie sojusznika USA uzyskał Uzbekistan.

Bezpośrednie zaangażowanie Stanów Zjednoczonych w byłych radzieckich republikach środkowoazjatyckich rozpoczęło się wraz z wejściem do regionu amerykańskich koncernów naftowych. W 1991 roku Chevron Corporation dokonał odkrycia złóż ropy i gazu w Kazachstanie³¹. Występujące w tym kraju dwa wielkie złoża roponośne w Tengizie i Karacangaku eksploatowane są przez zachodnie koncerny. W maju 1992 roku Chevron podpisał z rządem Kazachstanu kontrakt na utworzenie spółki *joint venture* eksploatującej złoża Tengiz oraz na budowę ropociągu łączącego Tengiz z Noworosyjskiem³². Największą, zarządzaną przez Amerykanów inwestycją na obszarze państw poradzieckich, jest wydobywcza spółka *joint venture* Tengiz Chevronoil, w której spółki pochodzące ze Stanów Zjednoczonych posiadają 72% udziałów³³.

Pod koniec XX wieku strategicznym celem polityki USA stało się stworzenie na południowych obszarach byłego ZSRR strefy państw niezależnych od Rosji i Iranu. Następnie, w celu uniemożliwienia Rosji sprawowania kontroli nad szlakami transportu ropy, Stany Zjednoczone forsowały plany budowy nowych rurociągów. Wkrótce USA uznały basen Morza Kaspijskiego za strefę swoich interesów strategicznych. W 1997 roku Stany Zjednoczone i Turcja poparły plan budowy ropociągu z Baku do tureckiego portu Ceyhan. Pomimo tymczasowego spadku cen ropy do poziomu czyniącego nieopłacalnym budowę nowego ropociągu, administracja USA naciskała na realizację projektu ropociągu Baku-Tbilisi-Ceyhan. W tym czasie stało się jasne, że nie uda się zrealizować planów przeprowadzenia rurociągów przez Afganistan, ze względu na brak zgody kontrolujących większość jego terytorium talibów. Administracja USA wspierała także projekt wydłużenia ropociągu Baku-Tbilisi-Ceyhan o odcinek podmorski, przebiegający przez Morze Kaspijskie do Aktau w Kazachstanie, aby można było transportować nim również kazachską ropę³⁴.

Istotną rolę w polityce zagranicznej USA odgrywały naciski lobby naftowego. W 1995 roku największe amerykańskie spółki naftowe stworzyły grupę *Foreign Oil Companies* dla wspierania swych interesów w regionie Morza Kaspijskiego. Grupa zaangażowała wielu byłych polityków, w tym Zbigniewa Brzezińskiego oraz Henry'ego Kissingera. Latem 1995 roku szef Rady Bezpieczeństwa Narodowego, Samuel Berger, utworzył wspólną komisję rządo-

³¹ Rashid, *Dzihad ...*, s. 231.

³² Długość ropociągu wynosi 1516 kilometrów, a koszt budowy szacowano na 2,6 miliarda dolarów. Budowę rozpoczęto w 1997 roku, zakończono w marcu 2001. Przepustowość ropociągu to 560 000 baryłek ropy dziennie (Ibidem, s. 84).

³³ A. Rashid, *Talibowie...*, s. 252.

³⁴ A. Łoskot, *Baku-Tbilisi-Ceyhan – przełom na Kaukazie Południowym?*, Komentarze OSW, 16 stycznia 2003, www.osw.waw.pl/

wą dla opracowania strategii USA w regionie kaspijskim. W jej skład weszli przedstawiciele Departamentu Stanu, Energii i Handlu oraz CIA i Rady Bezpieczeństwa Narodowego³⁵.

Wraz z zaangażowaniem w eksploatację środkowoazjatyckich surowców energetycznych, nastąpiła aktywizacja polityki USA w sferze wojskowej. Pierwsze wspólne ćwiczenia z udziałem armii państw regionu oraz USA odbyły się w 1998 roku, w okolicy miasta Osz w Kirgistanie³⁶. W 1999 roku region Azji Centralnej został włączony do obszaru Dowództwa Środkowego sił USA – CENTCO, który dotychczas zajmował się obszarem Zatoki Perської³⁷. Nadal najściślejsza więź łączy Stany Zjednoczone z Uzbekistanem. Na terytorium tego kraju Amerykanie zainstalowali swoje bazy³⁸. W zamian pomijali milczeniem kwestię łamania praw człowieka, stosowanie tortur czy istnienie w tym kraju tysiący więźniów politycznych³⁹.

9. Polityka Chińskiej Republiki Ludowej wobec Azji Centralnej

Chiny początkowo koncentrowały się na współpracy gospodarczej, a zwłaszcza wymianie handlowej. Z punktu widzenia Pekinu, najważniejsze znaczenie w sferze gospodarczej odgrywa zapewnienie dostaw surowców energetycznych. Import paliwa może stać się warunkiem utrzymania przez Chińską Republikę Ludową wysokiego stopnia rozwoju gospodarczego. Już w najbliższych latach znacznie wzrośnie zapotrzebowanie gospodarki chińskiej na produkty naftowe. W latach 2002-2010 nastąpi dwukrotny wzrost zużycia ropy, z 60 do 120 milionów ton⁴⁰. Dla zapewnienia zwiększonych dostaw paliwa niezbędne staje się zbudowanie ropociągu. Ze względu na odległość środkowoazjatyckich złóż od odbiorców, głównie we wschodniej, szybciej się rozwijającej części CHRL, koszty budowy takiego rurociągu byłyby bardzo duże.

Chińczycy są zainteresowani wszystkimi projektami przewidującymi szybkie rozpoczęcie dostaw ropy. Kazachskie przedsiębiorstwo „Kazmunajgaz” doszło do porozumienia z chińską kompanią CNPC, dotyczącego budowy ropociągu o przepustowości 20 milionów ton ropy rocznie, a w perspekty-

³⁵ A. Rashid, *Talibowie...*, s. 265.

³⁶ Z. Lewicki, *Ewolucja polityki Stanów Zjednoczonych wobec Azji po 11 września*, „Sprawy Międzynarodowe” 2002, nr 1, s. 63.

³⁷ M. A. Piotrowski, *Azja Środkowa po 11 września*, „Sprawy Międzynarodowe” 2002, nr 1, s. 151.

³⁸ „Washington Post”, powołując się na zastrzegających sobie anonimowość przedstawicieli administracji USA, twierdzi, że bazy wojskowe nadal mają być użytkowane jako ośrodki szkoleniowe oraz punkty wypadowe do dalszych akcji w Afganistanie (*Amerykanie zamierzają zostać w Azji Centralnej*, Wiadomości OSW, 26 marca 2004, www.osw.waw.pl).

³⁹ Z. Lewicki, *op. cit.*, s. 64.

⁴⁰ T. Wiejchman, *Kitaj ukriepłajet swoje wlijanije w Sriedniej Azii*, www.eurasianet.org/ (10 lipca 2003).

wie z możliwością transportu tą drogą do 50 milionów. Rozpoczęto już realizację pierwszej części odcinka Atyrau – Kienijak w północno-zachodniej części Kazachstanu. Koszt zbudowania drugiej części ropociągu o długości 1300 kilometrów, w wysokości 800 milionów dolarów, który początkowo miał zostać sfinansowany przez kazachskie przedsiębiorstwo, zostanie opłacony przez Chińczyków. Jego budowa miała rozpocząć się w połowie 2004 roku, a ropa naftowa będzie nim przesyłana od 2006 roku. Transportowany surowiec wydobywany będzie przez CNPC w zachodniej części Kazachstanu, w ilości 8 milionów ton rocznie oraz w kilku eksploatowanych złożach na południu Kazachstanu w ilości 10-12 milionów ton ropy rocznie⁴¹.

ChRL za najważniejsze zagrożenie płynące z obszaru środkowoazjatyckiego postrzega działalność separatystów ujgurskich, a także wspieranie ich przez Ujgurów zamieszkujących kraje Azji Centralnej, zwłaszcza od czasu szkolenia i wspierania ich przez talibów i Islamski Ruch Uzbekistanu. Część państw środkowoazjatyckich postrzega ChRL jako pewnego rodzaju protektora przeciwko zagrożeniom ze strony sąsiadów, zwłaszcza Uzbekistanu. Jednocześnie Chińska Republika Ludowa podjęła próby stworzenia przeciwwagi oraz neutralizacji negatywnych skutków obecności USA w Azji Centralnej.

Jako istotny instrument regulowania sytuacji w regionie ChRL traktuje Szanghajską Organizację Współpracy, w tym zakresie interesy są zbieżne z polityką Federacji Rosyjskiej. ChRL zaangażowały się w proces instytucjonalizacji Szanghajskiej Organizacji Współpracy, w skład której wchodzi także Rosja, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan i Uzbekistan. Na spotkaniu w Duszanbe, w 2001 roku, obszar współpracy w ramach organizacji rozszerzono o kwestie militarne. W czerwcu 2002 roku utworzone zostało centrum antyterrorystyczne, rok później, na szczycie w Moskwie, podjęto decyzję o formalizacji struktury oraz powołaniu stałego sekretariatu z siedzibą w Pekinie, jako głównego organu wykonawczego. Sprawne funkcjonowanie Szanghajskiej Organizacji Współpracy w zakresie zwalczania terroryzmu i ekstremizmu podważyłoby argumentację Stanów Zjednoczonych odnośnie przydatności ich zaangażowania w regionie⁴².

Na przełomie wieków ChRL udzieliły krajom środkowoazjatyckim znacznego wsparcia finansowego i materialnego. W latach 2000-2001 przyznały Uzbekistanowi i Kirgistanowi pomoc techniczną i wojskową o wartości 1,3 miliona dolarów. W listopadzie 2003 roku władze chińskie udzieliły organom bezpieczeństwa Kirgistanu wsparcia finansowego w wysokości 1 miliona dolarów. 30 grudnia 2003 r. w Pekinie poinformowano o przyznaniu 2,4 miliona dolarów na realizację projektu budowy linii kolejowej łączącej ChRL

⁴¹ A. Skornjakowa, *Nazarbajew wytiesnijet Moskwę s kitajskiego rynku nieftoproduktow*, „Niezawisimaja Gazieta” z 14 października 2003, www.kprf.ru/.

⁴² G. Zasada, *Nowy etap w rozwoju Szanghajskiej Organizacji Współpracy*, Komentarze OSW, 22 stycznia 2004, www.osw.waw.pl/.

z Europą Zachodnią. Powstały też plany dostaw energii elektrycznej wyprodukowanej w kirgiskich hydroelektrowniach do chińskiej prowincji Sincjang. Wzrosły też obroty handlowe Chin z krajami regionu, na przykład w 2003 roku o prawie połowę wzrósł handel kirgisko-chiński⁴³. Jednak najważniejszym partnerem dla Chin pozostaje Kazachstan.

10. Aktywność Turcji w regionie

W początkach lat 90. aktywność w regionie wykazywały także państwa muzułmańskie, przede wszystkim Turcja, która wykorzystywała głównie poczucie wspólnoty regionalnej. Zaangażowanie tego państwa odwoływało się do idei panturkizmu. Stworzona na przełomie XIX i XX wieku idea stanowiła odzwierciedlenie dążeń plemion tureckich do politycznej i kulturalnej jedności. Pod koniec XX wieku panturkizm nie spełniał jednak już swoich funkcji integracyjnych. Przedstawiony, prawie równocześnie z ogłoszeniem niepodległości, projekt utworzenia federacji pantureckiej oparty był przede wszystkim na deklaracjach poszczególnych polityków⁴⁴.

Dla Turcji istotne znaczenie odgrywały aspekty gospodarcze, zwłaszcza zapewnienie sobie dostaw nośników energii. Początkowo państwo to stało się największym inwestorem zagranicznym w Azji Centralnej. W latach 1992-1998 spółki tureckie zainwestowały 1,5 miliarda dolarów⁴⁵. Jednak Turcja nie posiada wystarczającego potencjału gospodarczego oraz dostatecznej ilości kapitału, aby utrzymać swoją pozycję w krajach środkowoazjatyckich. W następnych latach skoncentrowała się raczej na umacnianiu swoich wpływów na Kaukazie, zwłaszcza w Azerbejdżanie. Od 2001 roku postawiła głównie na współpracę wojskową z Azerbejdżanem i Gruzją. Jednocześnie kierunek eurazjatycki mógłby stanowić dla Turcji alternatywę w przypadku odrzucenia jej wniosku o przyjęcie do Unii Europejskiej⁴⁶.

11. Polityka Federacji Rosyjskiej wobec poradzieckiej Azji Centralnej

W pierwszym etapie kształtowania się polityki zagranicznej FR, w związku z uznaniem za priorytetowe kontaktów z Zachodem, kraje Azji Centralnej zajmowały marginalne w niej miejsce. Region postrzegano głównie przez

⁴³ B. Ibrahimow, *Ujgury: priesledowanijan w Kirgistanie liezat na sowiesti Piekina*, www.eurasianet.org (29.01.2004).

⁴⁴ B. Nitecka-Jagiełło, *Azja Środkowa: nowy region polityczny*, „Polityka Wschodnia” 1995, nr 1-2, s.103-104.

⁴⁵ A. Rashid, *Talibowie...*, s. 251.

⁴⁶ K. Strachota, *Jaka Turcja na Kaukazie i w Azji Centralnej?*, Komentarze OSW, 16 stycznia 2003 r., www.osw.waw.pl/

pryzmat zagrożeń płynących z niestabilności politycznej, katastrofy gospodarczej i konfliktów wewnętrznych. Początkowo największy niepokój w Moskwie budziła aktywność Turcji na Kaukazie i w Azji Centralnej, następnie dostrzeżono umacnianie się w regionie pozycji innych konkurentów.

Spośród państw środkowoazjatyckich największe znaczenie dla Rosji odgrywał Kazachstan, ale dla władz kazachskich Rosja stopniowo traciła pozycję najważniejszego sojusznika politycznego oraz jedyne kooperatora w sferze gospodarczej. W sferze bezpieczeństwa militarnego istotne znaczenie odegrała rezygnacja Kazachstanu z posiadania broni nuklearnej. 24 kwietnia 1995 roku zakończyło się wycofywanie z Kazachstanu raket strategicznych z głowicami nuklearnymi⁴⁷. W dwustronnych kontaktach ważną kwestię stanowiła też możliwość użytkowania przez Rosję kosmodromu Bajkonur.

Stosunki Rosji z Tadżykistanem zdeterminowane zostały przez toczącą się w tym kraju wojnę domową. Po zakończeniu wojny Rosja pozostała najbliższym sojusznikiem Tadżykistanu. Warto zwrócić uwagę, że kraj ten, jako jedyne państwo poradzieckie, nie współpracował z NATO aż do początków 2002 roku. Natomiast Turkmenistan odmawiał zaangażowania w rozwiązywanie konfliktów regionalnych, unikał także udziału w strukturach wielostronnych, preferując porozumienia bilateralne, które zawierane były z Rosją tylko w przypadku konieczności.

Oprócz stosunków dwustronnych, znaczna część współpracy Federacji Rosyjskiej z państwami regionu odbywała się przy wykorzystaniu mechanizmów wielostronnych, przede wszystkim Wspólnoty Niepodległych Państw. Dotyczyła ona głównie bezpieczeństwa militarnego oraz powiązań gospodarczych. Jednocześnie kooperacja gospodarcza również traktowana była jako element zapewniania bezpieczeństwa. W związku z problemem braku skutecznej ochrony granic państwowych pojawiła się koncepcja wspólnej ochrony granic zewnętrznych WNP. Najbardziej niebezpieczną okazała się granica Tadżykistanu z Afganistanem. W obu państwach toczyła się wojna domowa, dochodziło do nielegalnego przekraczania granicy przez członków militarnych ruchów fundamentalistycznych, przemytu przez granicę broni, narkotyków, itp. W ochronę tej granicy zaangażowała się Rosja, która nie mogła skutecznie kontrolować swoich granic z państwami poradzieckimi, zwłaszcza na odcinku środkowoazjatyckim. Wojna w Tadżykistanie stała się także dla Rosji argumentem na rzecz zachowania jej obecności politycznej i militarnej oraz kształtowania swego wizerunku jako niezbędnego gwaranta bezpieczeństwa⁴⁸. Jednocześnie sytuacja w Tadżykistanie stanowiła sprawdzian skuteczności rosyjskich działań na rzecz stabilizacji w regionie oraz zachowa-

⁴⁷ „Rocznik Strategiczny” 1995/1996, s. 181.

⁴⁸ K. Strachota, *Tadżykistan w systemie bezpieczeństwa regionalnego*, [w:] T. Bodio (red.), *Tadżykistan...*, s. 586.

nia kontroli nad zewnętrzną granicą WNP, zwłaszcza na odcinku afgańsko-tadżyckim.

W sierpniu 1999 i w 2000 roku granice Kirgistanu w okolicy Batkenu zaatakowane zostały przez Islamski Ruch Uzbekistanu. W tym samym czasie, w Afganistanie nastąpiła kolejna ofensywa talibów przeciwko siłom Sojuszu Północnego. Groziło to całkowitym zdestabilizowaniem regionu, zwłaszcza w przypadku koordynacji działań IRU i talibów. Oba kryzysy batkeńskie wykazały niezdolność państw środkowoazjatyckich do samodzielnej obrony przed zagrożeniami ze strony ekstremistycznych ugrupowań islamskich. Okazało się, że w przyszłości dla pokonania zagrożeń w regionie, wynikających z działalności zbrojnej ugrupowań fundamentalistycznych, konieczna będzie pomoc zewnętrzna.

Jedynym państwem zainteresowanym likwidacją tego typu zagrożeń oraz mogącym powstrzymać dalszą ekspansję ekstremistycznych ruchów islamskich w Azji Centralnej była Rosja. Dlatego też poradzieckie państwa regionu zwróciły się do niej z prośbą o pomoc. Pod koniec 1999 roku Federacja Rosyjska podpisała umowy dwustronne, zakładające rosyjską pomoc wojskową dla krajów zagrożonych następnymi atakami, ze wszystkimi państwami środkowoazjatyckimi, z wyjątkiem Turkmenistanu⁴⁹. Rok później, w październiku 2000 roku, w Biszkeku Rosja, wspólnie z pięcioma państwami członkowskimi Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym: Armenią, Białorusią, Kazachstanem, Kirgistanem i Tadżykistanem, podpisała porozumienie o powołaniu wspólnych sił szybkiego reagowania. Każde z państw zobowiązało się do przeznaczenia batalionu żołnierzy do tych właśnie jednostek. Siły szybkiego reagowania działające w Azji Centralnej zostały oparte na batalionach pochodzących z Kazachstanu, Kirgistanu i Tadżykistanu oraz rozmieszczonej w Tadżykistanie rosyjskiej 201. Dywizji Zmotoryzowanej. Składać się miały z trzech tysięcy żołnierzy, a osiągnięcie gotowości bojowej nastąpić miało w sierpniu 2001 roku⁵⁰. W celu przeciwdziałania zagrożeniom bezpieczeństwa w regionie miały być one skierowane do walki z terroryzmem, ekstremizmem islamskim i handlem narkotykami.

W ostatnich latach wzrasta gospodarcze zaangażowanie Rosji w Azji Centralnej, o czym świadczą między innymi porozumienia z krajami regionu, zakładające współpracę w sektorze paliwowo-energetycznym, w tym zwłaszcza długoterminowe kontrakty na dostawę gazu ziemnego oraz aktywizacja rosyjskich koncernów w republikach środkowoazjatyckich.

⁴⁹ K. Strachota, *Nowy system „nie-bezpieczeństwa” regionalnego w Azji Centralnej*, „Prace OSW”, zeszyt 1, kwiecień 2001, s. 15.

⁵⁰ Ibidem.

12. Polityka zagraniczna państw środkowoazjatyckich

Od momentu powstania, nowe państwa regionu stanęły przed zadaniem opracowania orientacji w polityce zagranicznej. Pojawił się problem określenia stosunku przede wszystkim do Rosji, uwzględniano też sąsiedztwo z innymi państwami, zwłaszcza muzułmańskimi, czy Chinami. Istotny, choć traktowany jako zagrożenie dla stabilności całego regionu, był wpływ konfliktu w Afganistanie na państwa ościenne. Zasadnicza reorientacja polityki zagranicznej tych krajów nastąpiła w 2001 roku. Pojawił się wtedy nowy czynnik – obecność militarna Stanów Zjednoczonych. O rolę lidera w regionie rywalizowały Kazachstan i Uzbekistan. Pozycja pierwszego opierała się na potencjale gospodarczym, a drugiego, na militarnym. Na przełomie wieków zaznaczyła się przewaga Kazachstanu, ale obecność od 2001 roku wojsk USA w Uzbekistanie naruszyła ten stan.

Głównym celem polityki zagranicznej Kazachstanu stało się zachowanie równowagi pomiędzy wpływami sąsiadów: Rosji, Chin i państw muzułmańskich. Kazachstan występował z licznymi projektami zacieśnienia porozumień na poziomie WNP oraz w skali subregionalnej. Przykładem takich działań był wniosek Nursułtana Nazarbajewa z 1994 roku w sprawie utworzenia Związku Euroazjatyckiego. W sferze bezpieczeństwa Kazachstan przystąpił do zawartego 15 maja 1992 roku Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym oraz do programu *Partnerstwo dla Pokoju*. Nie zamierzając jednak ubiegać się o członkostwo w NATO⁵¹. W programie *Kazachstan 2030*, określającym strategię tego kraju w polityce zagranicznej, jako jeden z głównych kierunków uznano Rosję i kraje WNP. Jako ważną płaszczyznę uznano również współpracę z ChRL⁵². Wkrótce jednak Kazachstan musiał uwzględnić aktywność Stanów Zjednoczonych. Pod koniec września 2001 roku prezydent N. Nazarbajew zapowiedział udostępnienie USA baz wojskowych, lotnisk oraz przestrzeni powietrznej. Wypowiedź ta spowodowała kryzys w elitach władzy, zmianę rządu i premiera. Jednocześnie uzależniano ostateczne stanowisko od wyników konsultacji z Rosją⁵³.

Najbliższą współpracę ze Stanami Zjednoczonymi nawiązał Uzbekistan. Także jego wcześniejsza polityka polegała na dystansowaniu się od współpracy w ramach WNP. W 1999 roku wystąpił z Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. W tym samym roku przystąpił do GUAM, związku 4 państw poradzieckich – Gruzji, Ukrainy, Azerbejdżanu i Mołdawii, powodując przekształcenie struktury w GUUAM. Decyzję tę odebrano jako skierowaną przeciwko interesom Rosji. Ponadto Uzbekistan, jako pierwsze państwo Azji

⁵¹ T. Suleimenov, *Kazachstan w stosunkach międzynarodowych*, [w:] T. Bodio, K. Wojtaszczyk (red.), *op. cit.*, s. 362.

⁵² S. Kushkumbayev, *Priorytety w polityce zagranicznej*, [w:] Ibidem, s. 374-375.

⁵³ M. A. Piotrowski, *op. cit.*, s. 162-163.

Centralnej, zaangażował się w ćwiczenia wojskowe w ramach natowskiego programu *Partnerstwo dla Pokoju*. Od 1998 roku uczestniczy we wspólnych manewrach z wojskiem USA i NATO⁵⁴. Jednocześnie największym zagrożeniem dla bezpieczeństwa tego kraju stała się działalność Islamskiego Ruchu Uzbekistanu.

Aktywność tego ostatniego ugrupowania zagrażała również sąsiedniemu Kirgistanowi, państwu słabemu pod względem militarnym oraz ekonomicznym. Przerwanie przez Rosję udzielania republice pomocy gospodarczej, przyjęcie przez Kirgistan w 1993 roku programu Międzynarodowego Funduszu Walutowego oraz prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych i ziemi spowodowały, że kraj pogrążył się w najgłębszym spośród państw regionu kryzysie gospodarczym. Kirgistan jest najbardziej zadłużonym krajem regionu. Zadłużenie zagraniczne w 1999 roku osiągnęło poziom 1,27 miliarda dolarów⁵⁵. Niestabilna jest także wewnętrzna sytuacja polityczna, od 1996 roku trwają nieustające walki o władzę między prezydentem a parlamentem, niebezpieczne rozmiary osiągają napięcia narodowościowe pomiędzy Kirgizami a Uzbekami, głównie w Kotlinie Fergańskiej. Kirgistan nadal jest uzależniony od dostaw surowców, co zwiększa jego podatność na naciski ze strony sąsiadów. Władze kirgiskie najbardziej obawiają się Uzbekistanu, z powodu prowadzonej przez uzbeckiego prezydenta Islama Karimowa ofensywnej polityki, przejawiającej się między innymi we wstrzymywaniu dostaw gazu oraz montowaniu drutów kolczastych na granicy. Jako potencjalnego sojusznika Kirgizi postrzegają natomiast Chińską Republikę Ludową⁵⁶. Współpraca z Chinami wymagała od Kirgistanu rozwiązania problemu Ujurgów, których po kirgiskiej stronie granicy żyje około 50 tysięcy.

Tadżykistan zniszczony wojną domową toczącą się w latach 1992-1997, za najważniejszego sojusznika nadal uważa Federację Rosyjską. Jej pomoc jest niezbędna dla kontrolowania tadżyckiej granicy z Afganistanem, traktowanym jako główne zaplecze dla ekstremistów muzułmańskich. Tadżykistan z obawy o wzmocnienie Uzbekistanu, a nawet ewentualną jego interwencję w sprawy wewnętrzne, zgodził się na wykorzystanie swego terytorium przez wojska USA⁵⁷.

Polityka zagraniczna Turkmenistanu opiera się na neutralności i izolacji. Prezydent Sapamurat Nijazow odmówił włączenia kraju do militarnych i gospodarczych struktur WNP. Wojska republiki nie wzięły udziału w siłach pokojowych w Tadżykistanie ani w walce przeciwko talibom w Afganistanie. W ramach programu *Partnerstwo dla pokoju* S. Nijazow podpisał indywidualny program współpracy Turkmenistanu z Paktem Północnoatlantyckim na

⁵⁴ A. Rashid, *Dżihad ...*, s. 108.

⁵⁵ Ibidem, s. 93.

⁵⁶ M. A. Piotrowski, *op. cit.* s. 160.

⁵⁷ Ibidem, s. 158-159.

lata 2004-2005 oraz rozpoczął ścisłą współpracę z Sojuszem, chociaż przystępując w 1995 roku do programu *Partnerstwo dla Pokoju* deklarował, zgodnie z zasadami polityki neutralności, że współdziałanie z NATO dotyczyć będzie tylko dziedziny humanitarnej⁵⁸.

13. Zmiana sytuacji strategicznej w Azji Centralnej

Czynnikiem powodującym zasadniczą zmianę sytuacji strategicznej w Azji Centralnej stało się zainstalowanie baz wojskowych w kilku poradzieckich krajach środkowoazjatyckich. Wkrótce po zamachach z 11 września 2001 roku w Nowym Jorku i Waszyngtonie Stany Zjednoczone rozpoczęły starania o rozmieszczenie swych żołnierzy oraz instalację baz wojskowych na terytorium poradzieckich krajów sąsiadujących z Afganistanem. Jako pierwszy zgodę na wykorzystanie baz lotniczych przedstawił Uzbekistan.

Jeszcze w 2000 roku USA rozważały możliwość przeprowadzenia bombardowań Afganistanu przy wykorzystaniu terytorium Uzbekistanu lub Kazachstanu⁵⁹. Pod koniec września 2000 roku do Taszkontu przybył generał USA Tommy Franks. Podczas spotkania z prezydentem I. Karimowem oraz ministrem obrony Jurijem Agzamowem omawiał sytuację panującą w Afganistanie. Nie potwierdzono wtedy oficjalnie przygotowań do przeprowadzenia nalotów lotniczych na Afganistan. Wkrótce jednak nastąpiła aktywizacja kontaktów w sferze wojskowej. Nowy minister obrony Uzbekistanu, Kadyr Guliamow, złożył wizytę w Stanach Zjednoczonych, oba kraje podpisały umowę dotyczącą współpracy w dziedzinie wojskowo-technicznej⁶⁰. Świadczy to o wcześniejszym przygotowaniu i wielostronnym opracowaniu przez Stany Zjednoczone operacji militarnej w Afganistanie.

Jesienią 2001 roku 3 tysiące żołnierzy amerykańskich sił lotniczych i komandosów zostało skierowanych do bazy w uzbeckim Chanabalddie⁶¹. W zamian za taką postawę władz uzbeckich USA udzieliły Uzbekistanowi znacznej pomocy gospodarczej, w tym przyznały 3 miliardy dolarów bezprocentowego kredytu⁶². Jednocześnie Stany Zjednoczone wyraziły zgodę na zastrzeżenie przez uzbeckiego prezydenta Islama Karimowa represji wobec opozycji oraz na przedłużenie jego kadencji na stanowisku prezydenta. W lutym 2002 roku, kilka dni po dalekim od uczciwości referendum o wydłużeniu kadencji

⁵⁸ Wiadomości OSW z 2004.03.30, www.osw.waw.pl/.

⁵⁹ K. Strachota, *Nowy system „nie-bezpieczeństwa”...*

⁶⁰ W. Muchin, *Amerykanie w Uzbekistanie?*, „Forum” 2000, nr 51/52, s. 10.

⁶¹ Z. Lewicki, *op. cit.*, s. 66.

⁶² W. Gusejnow, *Kaspijska ropa. Ekonomia i geopolitika*, Moskwa 2002, s. 227.

prezydenta, ogłoszono potrójnie amerykańskiej pomocy do poziomu 160 milionów dolarów⁶³.

Bazy wojskowe USA pojawiły się nawet w Tadżykistanie, który dotychczas konsekwentnie dążył do koordynacji swej polityki z orientacją przyjętą przez Moskwę. 8 października 2001 roku Stany Zjednoczone uzyskały zgodę na wykorzystanie tadżyckiej przestrzeni powietrznej. Podczas działań w Afganistanie USA użytkowały bazy w Kulabie, Kurgan Tiube i Chodźencie⁶⁴. Niepokój władz tadżyckich odnosił się przede wszystkim do przewidywań, że w przypadku niepowodzenia kampanii wojennej, w północnym Tadżykistanie upadnie władza afgańskich Tadżyków, którzy następnie mogą stać się obiektem represji ze strony Pusztunów. Rząd tadżycki wyrażał w związku z tym obawy o możliwy napływ masowej fali afgańskich uchodźców.

W połowie listopada 2001 roku, już po zdobyciu Kabulu, administracja USA zainteresowała się Kirgistanem – krajem nie graniczącym bezpośrednio z Afganistanem, podatnym jednak na naciski zewnętrzne. Zaangażowanie spowodowane było głównie planami wykorzystania przez amerykańskie siły powietrzne, położonego w pobliżu stolicy – Biszkeku, międzynarodowego lotniska cywilnego Manas. Za udostępnienie lotniska, stronie kirgiskiej obiecano dostarczenie 3,5 miliona dolarów na wzmocnienie struktur siłowych oraz wypłatę 8,5 milionów dolarów za pierwsze trzy miesiące użytkowania bazy. Pomimo iż początkowo prezydent Askar Akajew zapowiadał, że lotnisko to będzie wykorzystywane przez żołnierzy amerykańskich jedynie podczas akcji w Afganistanie, to w styczniu 2002 roku uznał, że wojska USA mogą być tam obecne ponad rok⁶⁵.

Lokalizacja głównej bazy lotniczej amerykańskich sił powietrznych w Kirgistanie, w znacznej odległości od afgańskich granic, w państwie, które nie sąsiaduje z Afganistanem, znajduje się natomiast w stosunkowo niewielkiej odległości – 500 kilometrów od granicy z Chinami, sugeruje, że to nie likwidacja reżimu talibów stanowiła cel zainstalowania tej bazy⁶⁶. Umacnianiu się wojskowej obecności Stanów Zjednoczonych w Azji Centralnej towarzyszyła aktywizacja polityki zagranicznej tego państwa wobec Zakaukazia. W skali globalnej „walka z terroryzmem” przyczyniła się do wzrostu znaczenia czynnika militarnego w stosunkach międzynarodowych, poprzez wzrost nakładów na wydatki zbrojeniowe oraz strategię określającą politykę zagraniczną wielu państw, zwłaszcza Stanów Zjednoczonych.

⁶³ Z. Lewicki, *op. cit.*, s. 65.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ M. A. Piotrowski, *op. cit.*, s. 161-162.

⁶⁶ Z. Lewicki, *op. cit.*, s. 66.

14. Postawa Rosji wobec obecności militarnej USA w krajach poradzieckich

W Rosji kontrowersje wzbudzała kwestia planowanego wykorzystania terytorium poradzieckich krajów środkowoazjatyckich podczas afgańskiej operacji militarnej. Największe obawy Rosjan powodowały prognozy, że wojskowe bazy USA pozostaną w regionie na stałe. Przewidywania takie opierano na porównaniu kampanii militarnej w Afganistanie z poprzednimi operacjami zbrojnymi Stanów Zjednoczonych w innych regionach, zwłaszcza w Iraku oraz Jugosławii, po zakończeniu których amerykańscy żołnierze pozostawali w krajach, w których interweniowali⁶⁷. Powtórzenie się w Azji Centralnej takiego wariantu rozwoju wydarzeń oznaczałoby osłabienie pozycji Rosji.

W odpowiedzi na zgłaszane przez Uzbekistan propozycje użyczenia własnego terytorium do wykorzystania przez formacje zbrojne z USA, władze rosyjskie podjęły działania, które miały zapobiec podejmowaniu przez państwa środkowoazjatyckie decyzji odnośnie ich udziału w koalicji antyterrorystycznej bez konsultacji swego stanowiska z Rosją. W dniach 17-22 września 2001 r. wizytę w regionie złożył sekretarz rosyjskiej Rady Bezpieczeństwa Władimir Ruszajło, prawie w tym samym czasie – w dniach 19-23 września – Szef Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych, Anatolij Kwasznin, odwiedził Tadżykistan. O skuteczności misji wyjazdowej świadczy fakt, iż 19 września 2001 roku, po rozmowie z W. Ruszajłą, prezydent I. Karimow zdemontował ofertę pełnej współpracy Uzbekistanu z USA, jaką dwa dni wcześniej – 17 września 2001 roku – złożył minister spraw zagranicznych Abdullaziz Kamiłow⁶⁸.

Podczas prowadzenia przez koalicję antyterrorystyczną nalotów lotniczych na Afganistan, w Rosji zastanawiano się również nad pokonfliktową normalizacją sytuacji w tym kraju. Kwestię tę W. Putin omawiał z G. Bushem w Szanghaju na spotkaniu APEC, trwającym od 19 do 21 października. Ujawniła się wtedy rozbieżność zdań dotycząca przyszłości Afganistanu, a dokładniej podziału wpływów pomiędzy Sojusz Północny, popierany przez Federację Rosyjską i Iran, oraz Pusztunów, wspieranych przez Stany Zjednoczone i Pakistan. Ponadto Rosja sprzeciwiała się udziałowi reprezentantów talibów w przyszłych władzach Afganistanu. Spełnienie tego ostatniego rosyjskiego postulatu zostało zadeklarowane 1 listopada, podczas spotkania rosyjsko-amerykańskiej grupy roboczej⁶⁹.

Pod koniec listopada 2001 roku nastąpiło ożywienie rosyjskiej dyplomacji na forum Wspólnoty Niepodległych Państw. Wyrażało się ono w serii spotkań odbywających się w ramach struktur WNP oraz w uczestnictwie państw członkowskich, w operacjach przeciwko międzynarodowemu terroryzmowi.

⁶⁷ W. Gusejnow, *op. cit.*, s. 226.

⁶⁸ M. Menkiszak, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Azji po 11 września*, „Sprawy Międzynarodowe” 2002, nr 1, s. 90.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 92-93.

Na szczycie Wspólnoty Niepodległych Państw, odbywającym się w listopadzie 2001 roku, ustalono, że walka powinna być prowadzona zgodnie z normami prawa międzynarodowego, w ramach wielostronnych struktur i pod auspicjami Rady Bezpieczeństwa ONZ. Za najpilniejsze zadanie uznano stworzenie sił szybkiego reagowania oraz wzmocnienie roli centrum antyterrorystycznego WNP⁷⁰. W ramach tych działań, 21 listopada 2003 roku, w Moskwie podpisano porozumienie między Federacją Rosyjską i WNP o warunkach funkcjonowania na terytorium Rosji Centrum Antyterrorystycznego Państw – uczestników WNP⁷¹.

Na podstawie Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym powołano Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, mającą służyć między innymi zwalczaniu terroryzmu. 19 listopada 2003 roku ministrowie spraw zagranicznych krajów członkowskich Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym spotkali się w Biszkeku, w celu omówienia sytuacji panującej w Afganistanie. Zauważyli, że pomimo pewnych sukcesów tymczasowej administracji, nie udało się osiągnąć stabilizacji wewnętrznej w tym państwie. Wyrażono zamiar prowadzenia skoordynowanej polityki odbudowy instytucji państwowych w Afganistanie, a także gotowość współpracy w tym zakresie z innymi organizacjami międzynarodowymi⁷². 22 sierpnia 2003 roku, na spotkaniu przedstawicieli uczestników Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym zdecydowano jednogłośnie o potrzebie stworzenia w Azji Centralnej strefy wolnej od broni nuklearnej⁷³.

7 maja 2002 roku, podczas spotkania ministrów spraw zagranicznych Szanghajskiej Organizacji Współpracy, rosyjski minister Igor Iwanow poparł ideę regularnych konsultacji resortów spraw zagranicznych państw członkowskich SzOW, dotyczących problemów bezpieczeństwa Azji Centralnej związanych z rozwojem sytuacji w Afganistanie⁷⁴. 25 czerwca 2003 roku w Duszanbe rozpoczęło się posiedzenie Rady koordynatorów narodowych państw członkowskich Organizacji. Pierwszą próbą skuteczności tej struktury miały stać się wspólne manewry wojskowe, odbywające się w sierpniu 2003 roku na pograniczu kazachsko-chińskim. Część operacji była prowadzona

⁷⁰ W. Gusejnow, *op. cit.*, s. 227.

⁷¹ *Podpisanije soglaszenija mieźdu prawiitelstwom Rossii i SNG ob usłowijach priebywania na tierritorii Rossii Antiiterroristiczjeskogo Centra Gosudarstw – uczastnikow SNG*, „Diplomatichieskij Wiestnik” Nojabr 2003 g., www.In.mid.ru/.

⁷² *Zajawlienije ministrow inostrannyh dieł gosudarstw – czlienow Organizacii Dogowora o kollektivnoj bezopasnostii g. Biszkiek, 19 nojabrja 2003 g.*, „Diplomatichieskij Wiestnik” Diekabr 2003 g., www.In.mid.ru/.

⁷³ *W Sowietie Kollektivnoj bezopasnostii konsultacii predstavitieliej gosudarstw – uczastnikow ODKB*, „Diplomatichieskij Wiestnik” Sientjabr 2003 g., www.n.mid.ru/.

⁷⁴ I. Iwanow, *Wystuplenie na wstriezie w rasszirienom sostawie ministrow inostrannyh dieł gosudarstw uczastnikow Szanghajskoj organizacii sotrudnicziestwa. 7 maja 2002 g.*, [w:] I. Iwanow, *Wniesznjaja politika Rossii w epochu globalizacii. Stati i wystupljenija*, Moskwa 2002, s. 288-289.

w południowo-wschodniej części Kazachstanu, gdzie w latach 90. odbywały się manewry z udziałem państw NATO. Drugi etap ćwiczeń miał miejsce w Chinach. Udziału w manewrach nie wzięły natomiast wojska uzbeckie, ponieważ władze tego kraju podjęły decyzję o zacieśnieniu współpracy militarnej ze Stanami Zjednoczonymi i NATO.

Ożywienie dwustronnych kontaktów Rosji z państwami środkowoazjatyckimi dotyczyło w pierwszej kolejności Kirgistanu. W deklaracji, podpisanej 5 grudnia 2002 roku w Biszkeku przez prezydentów Rosji i Kirgistanu, zapowiedziano politykę umacniania współpracy międzynarodowej w walce z terroryzmem, prowadzonej zgodnie z zapisami Karty Narodów Zjednoczonych i pod egidą ONZ⁷⁵. Na konferencji prasowej, odnoszącej się do rezultatów wizyty w kirgiskiej stolicy, rosyjski prezydent W. Putin powiedział, że dwustronna współpraca z Kirgistanem w dziedzinie bezpieczeństwa nie jest skierowana przeciwko jakemukolwiek państwu trzeciemu. Powołane siły szybkiego reagowania, ze sztabem zlokalizowanym w Biszkeku, liczą około tysiąca żołnierzy, stacjonują jednak na terytorium własnych państw. Nowe perspektywy otwiera stworzenie bazy lotniczej, która zapewnia tym siłom ochronę lotniczą oraz stwarza możliwość uruchomienia szybkiego transportu oddziałów w razie nagłej potrzeby⁷⁶.

Odpowiedzią na instalację w Manas amerykańskiej bazy lotniczej stało się powstanie rosyjskiej bazy lotniczej w Kant, gdzie zaplanowano rozlokowanie grupy kolektywnych sił szybkiego reagowania, składającej się z ponad 20 samolotów wojskowych, wojskowo-transportowych i ćwiczebno-treningowych. Siły miały się składać z maszyn rosyjskich i kirgiskich. Dla zabezpieczenia funkcjonowania bazy zaplanowano rozmieszczenie 700-osobowej rosyjskiej załogi. Na wyposażenie bazy Rosja przeznaczyła 70 milionów rubli⁷⁷. Oficjalne otwarcie bazy lotniczej w Kant nastąpiło 23 listopada 2003 roku. W wydanym z tej okazji oświadczeniu dla prasy Władimir Putin podkreślił różnicę w celach funkcjonowania baz rosyjskiej i amerykańskiej. Powstanie bazy lotniczej w Manas miało być skierowane na wypełnianie funkcji związanych z sytuacją w Afganistanie, podczas gdy baza usytuowana w Kant ma za zadanie zapewnienie bezpieczeństwa Kirgistanowi⁷⁸.

W stosunkach dwustronnych Rosji z Tadżykistanem pojawiły się pewne problemy w zakresie współpracy w ochronie granicy tadżycko-afgańskiej. Władze w Duszanbe chciały przejąć większą kontrolę nad jej ochroną. Pod koniec listopada 2003 roku rozmowy o dalszym udziale Rosjan we współ-

⁷⁵ *Biszkiekskaja Dieklaracija*, „Diplomaticzeskij Wiestnik” Janwar 2003 g., www.In.mid.ru/.

⁷⁶ *Wystuplenije W. W. Putina na priess-konfierencii po itogam rossijsko-kirgizskich pierirgoworow*, „Diplomaticzeskij Wiestnik” Janwar 2003 g., www.In.mid.ru/.

⁷⁷ N. Nowosielów, *Biezopasnost Rossii i wojennoje prisutstwije w stranach SNG*, „Marketing i Konsalting” 23.07. 2003, cyt. za: www.kprf.ru/.

⁷⁸ *Zajawlienije dlja priessy po itogam rabocziego wizita w Kirgizskuju Riespubliku*, 23. 11. 2003, www.kremlin.ru.

nej ochronie granicy tadżycko-afgańskiej prowadził w Duszanbe Szeł Służby Granicznej FR, Władimir Proniczew. Po ich zakończeniu potwierdził, że żołnierze rosyjscy nadal będą patrolować granicę z Afganistanem⁷⁹. W tej kwestii ostateczne ustalenia, potwierdzające obecność rosyjskich pograniczników na granicy tadżycko-afgańskiej, zapadły 4 czerwca 2004 roku w Soczi, podczas spotkania prezydentów Rosji i Tadżykistanu – Władimira Putina i Emomali Rachmonowa. Postanowiono wówczas, że rosyjskie wojska ochronny pogranicza pozostaną na granicy Tadżykistanu z Afganistanem przynajmniej do końca 2006 roku. Jednocześnie wzrastać będzie samodzielność tadżyckich służb ochrony pogranicza. Za ochronę granicy z Afganistanem strona rosyjska uzyska prawo bezpłatnego i bezterminowego użytkowania gruntów pod rosyjską bazę wojskową, a także terenów wykorzystywanych jako poligony dla rosyjskich żołnierzy⁸⁰. 9 marca 2004 roku w Tadżykistanie rozpoczęły się czterodniowe manewry jednostek tadżyckiego ministerstwa obrony i rozmieszczonej w Tadżykistanie rosyjskiej 201. Dywizji Zmechanizowanej⁸¹.

W stosunkach Rosji z Kazachstanem ważnym wydarzeniem stało się zawarcie porozumienia o rozwoju współpracy w efektywnym użytkowaniu kompleksu Bajkonur. Zostało ono podpisane podczas wizyty rosyjskiego prezydenta w Astanie, w dniach 9-10 stycznia 2004 roku. Umowa zakłada między innymi modernizację kosmodromu. Do 2050 roku wydłużono termin dzierżawy kosmodromu przez Rosję. Podczas tej samej wizyty W. Putina w Kazachstanie, podpisano też umowę o współpracy w kwestiach przygranicznych⁸².

Współpraca Rosji z Uzbekistanem ograniczała się do spotkań i rozmów dwustronnych. Problemy bezpieczeństwa regionalnego oraz dwu- i wielostronnej współpracy w tej dziedzinie były omawiane 8 września 2003 roku, podczas spotkania w Moskwie pierwszego wiceministra spraw zagranicznych Rosji W. I. Trubnikowa z ambasadorem Uzbekistanu B. A. Islamowym⁸³. 6 sierpnia 2003 r., podczas roboczej wizyty prezydenta Rosji w Uzbekistanie, omawiano wszystkie kwestie związane z dwustronną współpracą wojskowo-techniczną, w dziedzinie energetyki, przemysłu lekkiego, współdziałania obu krajów w strukturach międzynarodowych, przeciwdziałania terroryzmowi. Putin wyraził przekonanie, że WNP i Szanghajska Organizacja Współpracy stanowią zasadnicze elementy systemu bezpieczeństwa Azji Centralnej⁸⁴.

⁷⁹ Wiadomości OSW, 2003.12.01-02, www.osw.waw.pl/.

⁸⁰ Wiadomości OSW, 2004.06.04, www.osw.waw.pl/.

⁸¹ Wiadomości OSW, 2004.03.09, www.osw.waw.pl/.

⁸² www.kremlin.ru/.

⁸³ *Wstriezca W. I. Trubnikowa z B. A. Islamowym*, „Diplomaticzeskij Wiestnik” Oktjabr 2003 g., www.In.mid.ru/.

⁸⁴ *Zajawlienije dlja priesy i otwiety na woprosy żurnalistow w hodie raboczej pojezdki w Riespubliku Uzbekistan*, 06.08.2003, www.In.mid.ru/.

15. Współpraca Rosji z państwami regionu w sferze energetycznej

Największe zagrożenie dla interesów ekonomicznych Rosji stanowi realizacja projektu ropociągu Baku-Tbilisi-Ceyhan. W związku z budową tego rurociągu Rosja utraciłaby dotychczasową kontrolę nad tranzytem ropy z krajów poradzieckich, w pierwszej kolejności z Azerbejdżanu. Natomiast w przypadku podłączenia do BTC kazachskich złóż naftowych, skończyłby się także rosyjski monopol na tranzyt ropy naftowej, eksportowanej przez największego producenta tego surowca w regionie kaspijskim. Postawa Rosji wobec budowy ropociągu BTC była konsekwentnie negatywna od początku powstania projektu. Argumentacja rosyjska opierała się przede wszystkim na wykazywaniu nieopłacalności ekonomicznej tej inwestycji oraz podkreślaniu, że plany stworzenia nowej trasy eksportu kaspijskiej ropy oparte są na podstawie interesów politycznych, a nie rachunku ekonomicznym.

Stanowisko takie wyraził między innymi dyrektor rosyjskiej kompanii *Transneft* Siemien Wajnsztok, w wystąpieniu na pierwszej międzynarodowej konferencji *Eksport ropy i gazu krajów regionu kaspijskiego poprzez terytorium Rosji*, opublikowanym następnie w „*Niezawisimoj Gazietie*” 25 września 2001 roku⁸⁵. Stwierdził on, że istniejące rurociągi, przebiegające przez obszar Rosji, oraz połączenie Baku-Supsa stanowią wystarczającą infrastrukturę zapewniającą możliwość eksportu kaspijskiej ropy, nawet przy zwiększonym poziomie wydobycia surowca⁸⁶. Rosyjskie wątpliwości, odnoszące się do ekonomicznej opłacalności BTC, powtórzył podczas wizyty w Baku, w połowie listopada 2001 roku, ówczesny wicepremier Siergiej Christienko. Uwidoczniła się jednak różnica zdań pomiędzy stanowiskiem rosyjskich władz i koncernów naftowych. Zainteresowanie udziałem ŁUKoila w projekcie ropociągu Baku-Tbilisi-Ceyhan wielokrotnie wyrażał szef tej rosyjskiej kompanii naftowej Wagit Ałekpierow⁸⁷.

W celu utrzymania wyłączności na transport, władze rosyjskie wyraziły zgodę na zwiększenie tranzytu kazachskiej ropy przez terytorium Rosji. Na podstawie umowy z czerwca 2002 roku, Federacja Rosyjska gwarantuje transport minimum 17,5 miliona ton ropy rocznie. Stanowi to kilkakrotny wzrost tranzytu w porównaniu do 3 milionów ton tego surowca, które zostały przesłane przez rosyjskie rurociągi w 1998 roku czy 5 milionów z 1999 roku. Na 2003 rok przewidziano tranzyt 19,5 milionów ton kazachskiej ropy⁸⁸.

Rosja dąży także do instytucjonalizacji współpracy producentów i dystrybutorów gazu z obszaru WNP. W 2000 roku sformułowano pomysł utworze-

⁸⁵ W. Gusejnow, *op. cit.*, s. 294.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem, s. 296.

⁸⁸ E. Paszyc, *Kazaski transport – priorytety polityki eksportowej Moskwy*, „Tydzień na Wschodzie” nr 3 (296) z 23 stycznia 2003, s. 3.

nia organizacji zrzeszającej kraje będące producentami gazu. Jesienią 2001 roku władze rosyjskie opracowały projekt stworzenia *gazowego OPEC* zrzeszającego kraje WNP. Wkrótce rozpoczęto starania o podpisanie porozumień dwustronnych z państwami środkowoazjatyckimi, na podstawie których utworzonoby spółki zajmujące się wydobywaniem i eksportem paliwa, w skład których wszedłby również Gazprom. Ale początkowo udziałem w ściślejszym porozumieniu nie był zainteresowany ani Turkmenistan, ani Azerbejdżan. 1 marca 2002 roku Rosji udało się doprowadzić do podpisania, wspólnie z Kazachstanem, Turkmenistanem i Uzbekistanem, deklaracji o współpracy sektorów gazowych, nie miała ona jednak charakteru wiążącego⁸⁹.

W latach 2002-2003 Rosja również odniosła istotne sukcesy w tej sferze, poprzez zawarcie długoterminowych porozumień ze środkowoazjatyckimi państwami – producentami gazu: Kazachstanem, Uzbekistanem oraz Turkmenistanem. W czerwcu 2002 roku prezydenci Władimir Putin i Nursułtan Nazarbajew podpisali porozumienie o współpracy oraz powołali spółkę KazRosGaz, w której Kazachstan i Rosję mają równe udziały. Zadaniem KazRosGaz jest eksploatacja kazachskich złóż oraz sprzedaż surowca zarówno na rynku wewnętrznym, jak i na eksport, a także obsługa tranzytu gazu z innych państw regionu do Rosji. Wkrótce przedsiębiorstwo miało uzyskać licencję na rozpoczęcie wydobywania gazu z jednego z największych złóż w Karaczaganaku. 16 stycznia 2003 roku rosyjski Gazprom zawarł umowę z uzbeckim przedsiębiorstwem naftowo-gazowym – Uzbekneftegaz – na sprzedaż uzbeckiego gazu do Rosji w ciągu 10 lat. Porozumienie określa wielkość eksportu uzbeckiego gazu na 5 miliardów metrów sześciennych gazu w 2003 r., od 2005 roku wielkość ta zostanie podwojona. Cztery dni później – 20 stycznia 2003 roku – Gazprom podpisał porozumienie dotyczące tranzytu gazu z Uzbekistanu i Turkmenistanu przez Kazachstan. W 2003 roku wielkość tranzytu przez Kazachstan miała wynosić 38 miliardów metrów sześciennych⁹⁰.

Najtrudniejsze dla Rosji były negocjacje z Turkmenistanem. Potwierdzone zasoby surowca w tym kraju są szacowane na około 3 biliony metrów sześciennych gazu, ale potencjalne zasoby są oceniane na kilkakrotnie wyższe. Przy wewnętrznym zużyciu gazu na poziomie 10-15 miliardów metrów sześciennych rocznie, aktualne rozmiary produkcji pozwalają na eksport ok. 40 miliardów metrów sześciennych. Przeszkodę w osiągnięciu porozumienia stanowiła głównie cena gazu. Wkrótce jednak osiągnięto kompromis. 10 kwietnia 2003 roku w Moskwie podpisano porozumienie gazowe, dzięki któremu Rosja zapewniła sobie dostawy tego surowca energetycznego, po-

⁸⁹ A. Łoskot, *Rosyjsko-turkmeńskie porozumienie gazowe*, „Komentarze OSW”, 17 kwietnia 2003, www.osw.waw.pl/

⁹⁰ *Moskwa bliżej realizacji „gazowego OPEC”*, „Tydzień na Wschodzie” nr 3 (296) z 23 stycznia 2003, s. 15-16.

zwalającego na zaspokojenie potrzeb wewnętrznych oraz realizację planów eksportowych. Turkmenistan uzyskał natomiast pewny rynek zbytu dla swego najważniejszego towaru eksportowego. Rosyjskim sukcesem zakończył się także „szczyt energetyczny” z 12 maja 2007 roku, podczas którego prezydenci Rosji, Kazachstanu i Turkmenistanu podpisali wspólną deklarację, zapowiadającą budowę gazociągu biegnącego wzdłuż wschodniego wybrzeża Morza Kaspijskiego⁹¹. Oznacza to zakup przez rosyjskie przedsiębiorstwo prawie całego gazu wydobytego w regionie Azji Centralnej. Obecnie Rosja sprawuje także prawie całkowitą kontrolę nad szlakami przesyłu gazu eksportowanego z obszaru byłego Związku Radzieckiego. Rosyjska kontrola nad transportem może stanowić narzędzie wpływu na sytuację gospodarczą i polityczną w Azji Centralnej.

⁹¹ *Sowmiestanaja deklaracija Priezidenta Riespubliki Kazahstan, Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii i Priezidenta Turkmienistana o stroitelstwie Prikaspijskogo gazoprowoda*, 12.05.2007, <http://www.kremlin.ru>.